

3. Герд, А. С. Введение в этнолингвистику: курс лекций и хрестоматия / А. С. Герд. – 2-е изд., исправл. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2005. – 457 с.

4. Ковалев, Г. Ф. Этнонимия славянских языков: номинация и словообразование / Г. Ф. Ковалев. – Воронеж : ВГУ, 1991. – 176 с.

5. Коваль, В. И. Москаль, кацап, хохол и бульбаш: экспрессивные этнонимы в восточнославянских языках / В. И. Коваль // Язык и социум : материалы IX Междунар. науч. конф., Минск, 3–4 дек. 2010 г. : в 3 ч. / БГУ ; редкол.: Л. Ф. Гербик (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2011. – С. 44–47.

6. Кураш, С. Б. Этнонимы вне прямой референции в современных речевых практиках: семантика, неоконтексты (по данным интернет-источников на русском, немецком и французском языках) / С. Б. Кураш, В. Н. Сергей // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Філологічні науки. – 2013. – № 4. – С. 293–296.

7. Этнонимика // Русский язык. Энциклопедия, издание / гл. ред. Ю. Н. Караулов. – 2-е, перераб. и доп. – М. : Изд. дом «Дрофа», 1997. – С. 649–650.

8. Никонов, В. А. Этнонимия / В. А. Никонов // Этнонимы : сб. ст. / Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР ; отв. ред. В. А. Никонов. – М. : Наука, 1970. – С. 2–33.

9. Омельченко, С. Р. Этнонимы в языковой картине мира российских немцев / С. Р. Омельченко, В. А. Морозова // Вестн. Волгоградского гос. ун-та. Сер. 2. Языкознание. – 2013. – № 1 (17). – С. 33–38.

10. Этноним // Словарь русской ономастической терминологии / гл. ред. Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во «Наука», 1988. – С. 153–154.

11. Сироткина, Т. А. Актуальные проблемы современной этнонимии / Т. А. Сироткина // Вестн. Пермского ун-та: российская филология. – 2011. – № 4 (16). – С. 53–59.

12. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Изд-во «Наука», 1973. – 360 с.

13. ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.

УДК 821.161.3-1

СПЕЦЫФІКА ЎЖЫВАННЯ КАЛАРАТЫВА ЧОРНЫ Ў ЗАМОЎНЫХ ТЭКСТАХ

Л. М. Мазуркевіч,

дацэнт, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай і рускай
філалогіі Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь

E-mail: sidora-71@tut.by

Лексика цветообозначения в таком фольклорном жанре, как заговор, представлена совокупностью колоративов, которые по характерным признакам

объединяются в определённые цветовые коды. В статье анализируется специфика употребления колоратива чёрный в текстах белорусских заговоров. С применением методов описания и контекстного анализа изучены особенности использования данной цветолексемы в функционально-семантическом аспекте. Обращается внимание на то, что чёрный – отрицательная сторона антитезы «чёрный – белый». Данный колоратив употребляется в исследуемых текстах в прямом и переносном значениях, выполняя номинативную и информативную функции, имея при этом довольно ограниченную словосочетаемость. Рассмотренные особенности непосредственно связаны с национальными культурными традициями белорусов, подчёркивают специфику их мировосприятия.

Ключевые слова: заговор, картина мира, колоратив, символ, чёрный цвет.

PECULIARITIES OF THE COLOUR BLACK USAGE IN THE SPELL TEXTS

L. N. Mazurkevich,

docent, candidate of philological sciences, associate professor of the department of Belarusian and Russian philology Mozyr State Pedagogical University named after I. P. Shamyakina,
Mozyr, Republic of Belarus
E-mail: sidora-71@tut.by

The vocabulary of colour terms in such a folklore genre as a spell is represented by a set of colours, which are combined into certain colour codes, according to their features. The author analyzes the peculiarities of the black colour usage in the texts of Belarusian spells. Using the methods of description and contextual analysis, the features of this colour lexeme were revealed in the functional-semantic aspect. The author focuses attention on the fact that black means the negative side of the antithesis «black – white». This colour is used in the analyzed texts in a direct and figurative meaning, performing nominative and informative functions, at the same time having a rather limited word combinability. The analyzed features are closely related to the national cultural traditions of the Belarusians, emphasize the specifics of their worldview.

Keywords: spell, picture of the world, colour, symbol, black colour.

Уводзіны

Сістэма колераабазначэнняў, якая сведчыцца ў замоўных тэкстах, параўнальна невялікая. У межах яе вызначаюцца як асноўныя колеры тыпу белы, чырвоны, сіні, зялёны, жоўты, чорны, так і некаторыя адценні, напрыклад, залаты, сярэбраны, барвовы, вараны і т. д., а таксама змешаныя колеры – рыжы, шызы, буры, шэры і інш. Пазначаныя колералексемы ў вывучаемых тэкстах выступаюць пераважна ў выглядзе бінарных спалучэнняў, што абумоўлена падзелам акаляючай прасторы, жыццёвых рэалій, часу і чалавечай супольнасці ў свядомасці беларусаў на «сваё», значыць, добрае і на «чужое» – благое. Такі падзел замацоўваецца, апрача іншага, і колеравымі характарыстыкамі, якія даюцца суб'ектам (чалавекам) замовы прадметам, з'явам прыроды, разнастайным праявам рэчаіснасці. Усё, што спалучаецца са светлым колерам, валодае станоўчым значэннем. Адпаведна, усё, што

звязана з цёмным колерам, – негатыўным. Такім чынам, чорны колер – адмоўны бок антытэзы «чорны – белы», які выклікае асацыяцыі з «ніжнім» светам.

Мэта і задачы

Асноўная мэта работы – прааналізаваць спецыфіку ўжывання каларатыва *чорны* ў тэкстах беларускіх замоў. Рэалізацыя акрэсленай мэты прадугледжвае пастаноўку і вырашэнне наступных задач: прасачыць семантычныя і словаспалучальныя адметнасці калароніма-прыметніка *чорны*, выявіць асаблівасці функцыянавання яго ў замоўных тэкстах як этнакультурнага фактару адлюстравання самабытнасці беларусаў.

Метады і матэрыял даследавання

Матэрыялам для даследавання паслужылі выбраныя з замоўных тэкстаў канструкцыі, з уключаным у іх склад каларатывам *чорны*, разгледжаныя з выкарыстаннем метадаў кантэкстнага аналізу і апісання.

Вынікі і іх абмеркаванне

З антычнага перыяду найбольш яркім кантрастам былі менавіта белы і чорны колеры, таму кантрастнымі і сімвалічнымі з’яўляюцца іх значэнні. Гэта заўважаецца і ў старажытнарускіх пісьмовых помніках XI–XII стст., у хрысціянскай сімволіцы [1, с. 32]. У сімвалічнай сферы белы колер асацыіруецца з вітальнай сілай, чысцінёй, суадносіцца з вядучымі канцэптамі жыцця, добра. Чорны колер – сімвал небыцця, разбурэння, зла, небяспекі, няправеднасці. Разам з тым гэтыя колеры адначасова суадносяцца і з іншасветам: многія міфалагічныя персанажы, якія абазначаюцца як чорныя, могуць мець прыкмету белага. Лічыцца, што ў белым з’яўляюцца як русалкі, так і «чыстыя» памерлыя. Белы колер ёсць колер істот, якія згубілі цялеснасць. Таму прывіды ўяўляюцца белымі. Такім з’яўляецца і конь, і не выпадкова ён калі-нікалі названы нябачным. Паўсюль, дзе конь адыгрывае культавую ролю, ён заўсёды белы [4, с. 123]. Шэраг міфалагічных персанажаў, напрыклад, дамавік, а таксама начныя здані паказваюцца ў белым. Чорным і белым колерамі маркіруюцца прадметы, якія сімвалізуюць хваробы і смерць. Прыкметы «белы» і «чорны» належаць да катэгорый, што адыгрываюць ролю важных класіфікатараў, усталёўваюць семантычныя суадносіны сімвалаў, якія ўваходзяць у разнастайныя культурныя коды. Праз семантыку белага і чорнага колераў прасочваецца сувязь паміж рознымі фрагментамі міфалагічнай карціны свету. Прадмету ці асобе, адзначаным прыкметамі «белы», «чорны», прыпісваюцца адметныя ўласцівасці, што забяспечваюць поспех магічнага дзеяння: *Скула-матухна, на сінім моры, на лукамор’і, там цябе чорны чарнец дажыдаець, белу пасцель засцілаець...* [2, с. 206]; *Едзя Юрый на кані, за ім бяжыць тры чарты. Адзін белы, другі серы, трэці чорны. Белы бяльмо зганяе, ... чорны звіх вымае...* [2, с. 175].

Чорны – ‘які мае колер сажы, вугалю; больш цёмны’ [3, с. 388]. Каларатыў *чорны* мае выразныя рэчыўныя асацыяцыі. У замовах гэты прыметнік саступае па колькасці словаўжывання толькі лексеме *белы*. Калі ў фальклору ў цэлым чорны колер мае сімвалічнае значэнне смерці, няшчасця, гора, то ў жанры замоў гэтыя значэнні не рэалізуюцца. У аналізаваных тэкстах засведчана ўжыванне лексемы *чорны* як у прамым, так і ў пераносным значэннях. У прамым значэнні колера-найменне ўжываецца пераважна ў наступных кантэкстах: пры партрэтнай характарыстыцы чалавека (апісанне колеру валасоў, броваў, вачэй): *Конь спатыкаецца, меч угібаецца, трасьціна ламаецца – таму рабу божыю звіх унімаецца з ясных*

воч, з чорных броў, з беллага ліца, з шчырага сэрца, з белых рук, з бодрых ног і ня трыгаецца ні маладзіком, ні сходам і ні кажнага месяца [2, с. 138]; Устану я раненька, умыюся я бяленька. На моры стаіць дуб, пад тым дубам даска, пад тою даскою ўся мая печаль і таска. Ангелы-архангелы, прылятайце, усю маю печаль і таску забірайце, нясіце ў румянае ліцо, у карыя вочы, у русыя косы, чорныя бровы божаму рабу (імя) [2, с. 334]; На сінім моры белы камень, а з-пад беллага каменя выйшлі тры дзявіцы, тры сястрыцы. Яны разносілі ўрокі-парокі: шэры́й глаз, зялёны́й глаз і чорны́й глаз [2, с. 185]; ... на тых гнёздах трыдзеваць сарок, трыдзеваць урок – ад жаночага, ад дзявочага, ад хлапачага, ад мужчынскага – русы волас, чорны волас, рыжы волас [2, с. 183]; ...Угаворваю цябе ў (імя) із буйнае галавы, з гарачае крыві, ... з чорных броў... [2, с. 263]; пры апісанні адзеньня, прадметаў: Ехаў цыган ... у чорным жупане, чорнай нагайкаю каня паганяе... [2, с. 238]; Ехалі паны, чорныя жупаны, красныя каўняры, чорныя карэты... [2, с. 281]; Ішла пані ў чорным плаці, нясла начнікі – на панянята, на дзекаранята, на жыдзянята [2, с. 338]; пры стварэнні фаўністычных і фларыстычных вобразаў: Саішлець Гасподзь з неба трох ангалаў із жалезнымі капачамі, а чорнага ворана з какцямі. Ангалы капачамі вычышчаюць, а чорны воран какцямі вышкрабае... [2, с. 91]; ...Адстрэлівай у раба Божага (імя) урокі, прыносы, грыжы, нечысці, і аддавай чорнаму зверу мядзведзю на хрыбет, і панясі, чорны звер, у зыбучыя балоты, каб век не бывала, ні ў дзень, ні ў ноч [2, с. 202]; Як табе, чорная змяя, глазамі не зларадзіць, макавае зерне не сабраць, з мора вады не выпіць, як сырую зямлю не праглаціць, так табе, змяя, (імя) не ўкусіць [2, с. 113]; Сем палей, на восьмым полі стаяць сталы пазасціланыя, етаяць кубкі паналіваныя, ляжыць чорнага пеўня галава [2, с. 345]; Малаком чорнай каровы ўмываюся. У імя Атца і Сына і Святога Духа. Амінь [2, с. 456]; Як на моры, на лукамор'і там ляжыць бел камень, пад тым камнем чорны чарвяк, з чорнаю галавою... [2, с. 79]; На чыстым полі яблань, пад той ябланею з чорнага барана руна гняздо; а ў тым гняздзе змяя белавокая... [2, с. 113]; Ішла чорная карова чараз роў, ішла да стала, і кроў ісці перастала [2, с. 158]; Ёсць на свеце тры цары: первы цар – ясён месяц не небі, другі цар – чорны рак у моры... [2, с. 81]; На моры-акіяне стаіць дуб, на тым дубе дваццаць гнёзд, у адным гняздзе сядзіць чорны воран... [2, с. 171]; За сінім морам, за шчырым борам стаіць зязлены тын, пад тым тынам рассяпан чорны мак [2, с. 172]; пры характарыстыцы рэчываў і вадкасцей: Умаўляю, угавараю з касці, з машчы, салодкага мозгу, ... з чорнай крыві... [2, с. 305]; пры ўказанні на прыродныя з'явы: ...Божжа, цёплыя ветры, прагані чорную хмару... [2, с. 355]; У чорную ноч я пайду на коп'я, сабяру ягады-дурніцы, пайду на Папову Гару, сабяру Багрым-траву, завару вар [2, с. 284]; пры апісанні невядомых з'яў, паняццяў: Вятры буйныя, віхры чуйныя, ад чорнай нямоты, ад радзімца, ад чорнага, чаромнага, ад рабёнка малага, ад буланага і санцінага... [2, с. 353].

Сувязь каларатыва чорны са значэннем 'небяспечны', 'далёкі', 'які адносіцца да чужога свету' прасочваецца пры абазначэнні іншых аб'ектаў, напрыклад, апошняе з названых значэнняў праяўляецца ў групе замоў «Ад укусу змей» у спалучэннях чорная змяя (гадзіна), чорнае руно (руна), чорная воўна, чорна гразь, чорны дуб і інш.: Ёсць на моры, на лукамор'і куст, на том кусці чорнае руно, а на том руні чорная гадзіна Адарэнадзія. Вот я прашу цябе, Адарэнадзія, вынь ты свой зуб; а не вынеш свайго зуба – я цябе саломай абнясу і спалю, і папялок

разадму [2, с. 21]; У полі, у полі стаіць грушка, у той ігрушчы – кубельца, у тым кубельцы ляжала тры гадзюкі: адна чорна... [2, с. 140]; Ішоў чорны дзед чорнаю дарогаю, чорныя насталы, чорныя волакi, чорныя нучы, чорныя штаны, чорна рубашка, чорна свiта, чорна папруга, чорна шапка. Нёс на плячэ сякеру. Стаў чорнага дуба рубаці, сталі асколкі лятаці [2, с. 388–389]; ...Як гразь чорна, так штоб і ён счарнеў, і схлях, і счах [2, с. 91].

З ліку разгледжаных вылучаецца словазлучэнне *чорнае мора* (*мара*), дзе каларатыў з назоўнікам выступаюць як непадзельнае лексіка-семантычнае цэлае: *Я вас пасылаю, порчу, ад етыва раба за мхі, за балоты, за ржаўцы-папопы, на чорныя мора. На бірагу чорнага мора там стаіць ізбушка, у той ізбушкі сядзіць дзве Анны-паньны....* [2, с. 54]; *Госпыдзі Божа, пымагі. Устану я рана, умыюся бела, выйду я к белыму морю і к сініму морю, і к чорному морю* [2, с. 92]; *Ляціце, урокі, як у лес сарокі, на цёмныя ляса, на чорныя мара* [2, с. 183].

У адзінкавых выпадках сведчыцца ўжыванне ў замоўных тэкстах калароніма *чорны* для абазначэння колеру адзення манахаў, свяшчэннаслужыцеляў, якое мае засцерагальнае значэнне: *Дарогай ішоў Сус Хрыстос, Пётра-Паўла, святы Ля, сустракаюць Прачыстую маці. Яны ў яе пытаюць...будзем жа мы прыкрываць чорнаю рызаю...* [2, с. 316].

Чорны колер з'яўляецца таксама асаблівасцю некаторых паняццяў, якія выкарыстоўваюцца пры замаўленні ад разнастайных хвароб і недамаганняў (ад крывацёку, рожы, звiху і інш.): *...На полі стаяў дуб, на ім сядзелі тры дзiвiцы – ні ткачыхі, ні прахі, толькі вышывахі. Чорным ішоўкам вышывалі, кроў гаручую ўместа злівалі...* [2, с. 154]; *Замаўляю, загаварываю рожу сурочную, прыговорную... сiнюю, красную, жоўтую, чорную* [2, с. 292]; *Едзя Юрый на кані, за ім бяжыць тры чарты. Адзін белы, другі серы, трэці чорны. Белы бяльмо зганяе, ... чорны звiх вымае...* [2, с. 175].

Вывады

Моўны матэрыял дазваляе сведчыць, што чорны колер з'яўляецца адным з самых значымых колераў у культурным колеракодзе беларускага народа. У замоўных тэкстах ён звязваецца, як правiла, з членамі супрацьпастаўлення «добры – блaгi», што абумоўлена нацыянальнымі традыцыямі і ўнутранай супярэчлівасцю свету, або выступае як дастаткова нейтральны, што не толькі садзейнічае захаванню пэўнай сімвалікі, але і надае спалучэнням, у якія ўваходзіць дадзены каларонім-прыметнік, дадатковую інфармацыю, звязаную са значэннем колеру.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Абрагімовіч, М. Чорны: з гісторыі слоў / М. Абрагімовіч // Роднае слова. – 2013. – № 3. – С. 32–33.

2. Шамякіна, Т. І. Міфалогія Беларусі: Нарысы : вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей ВНУ / Т. І. Шамякіна. – Мінск : Выд-ва рэсп. унітар. прадпрыемства «Маст. літ.», 2000. – 398 с.

3. Замовы / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч ; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.

4. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад. рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784 с.